

A Tíz okok megjelenésének hátteréről

A Rómában őrzött, az 1600-as évek első felének magyarországi eseményeiről beszámoló jezsuita évkönyv és levelezés több érdekes adalékot szolgáltat az 1606-ban megjelent első magyar Campianus-fordítás hátteréhez. Jóllehet a források magáról a kiadásról nem szólnak, ám a kiadó Dobokay Sándor személyéről, a fordítás befejezésének indítékairól és közvetve talán a kézirat Bécsbe kerülésének módjáról is érdekes információkat közölnek. (1)

Dobokay Sándor 1567-ben született, tanulmányait Krakkóban, Poznańban, Bécsben és Grácban végezte. 1594–95-ben tábori misszióban tartózkodott, jelen volt Esztergom ostrománál és Balassi halálos ágyánál. Ezt követően Grácban találjuk. 1597-ben megbízzák a sellyei kollégium vezetésével, (2) amelyet nem szívesen vállal, mondván, a szónokláshoz és prédikáláshoz sokkal jobban ért, mint az adminisztratív teendők ellátásához. Felettesei és társai ugyanilyen értelemben írnak a rendfőnökhöz, kiemelve retorikai képességeit („bonus et firmus in sua vocatione”). (3) Rektorként egyelőre csak a környező falvakba, 1597-től azonban már a pozsonyi országgyűlésekre jár, ahol prédikál és térít. Már ekkor szoros kapcsolatot tart vezető főúri és egyházi méltóságokkal: Pálffy Miklós Itáliába szeretné küldeni fia mellé, és benne látja a leendő esztergomi érseket. (4) Az 1603-as országgyűlésen pedig minden bizonnyal része van a haldokló Forgách Mihály megtérésében. (5)

Az 1600-as évből vagy az azt közvetlenül megelőző időszakból ugyanakkor bizonyos fordítói tevékenységéről is értesülünk. Alphonso Carillo 1600. május 7-i levelében arról ír, hogy Dobokay a rend *Reguláját* és *Szent Ignác*nak az engedelmességről szóló levelét lefordította, a *Martyrologium* fordítását azonban még nem tudta elkezdni („Martyrologium non potuit adhuc verti”). (6) Mi lehetett ez a *Martyrologium*? Campianus élete és mártírsága? Természetesen ezt nem állíthatjuk bizonyosan, hiszen több olyan kiadványról tudunk, amely a különböző helyeken vértanúságot szenvedett jezsuitáknak állít emléket. Másfelől azonban említésre méltó, hogy a kiadások néhány kivételtől eltekintve – ide tartozik a 1606-os és 1607-es magyar kiadás is – a *Tíz okokkal* együtt a Campianus-életrajzot is tartalmazzák, azét a Campianusét, akit a katolikus világ akkor már szentként tisztelt. Így nem kizárt, hogy az egyik latin nyelvű kiadás életrajzának fordítása foglalkoztatta Dobokayt. Mivel további adatok nincsenek birtokunkban – azt sem tudjuk, belekezdett-e a munkába egyáltalán –, egyértelmű bizonyossággal nem állíthatjuk ezt, azt azonban igen, hogy a téma már ekkor felkeltette érdeklődését, amelynek bizonyítéka éppen az angol jezsuita művének kiadása.

Ezt követően a levelezésanyag egészen az 1606-os kiadásig hallgat a fordításról. A hallgatás oka minden bizonnyal a Dobokay életében bekövetkező változásnak tulajdonítható. 1600-tól ugyanis Alphonso Carillót, aki erdélyi előjáróként Sellyén tartózkodik és így az ottani ügyeket is intézi, tartományfőnökké nevezik ki, s ezért a sellyei kollégium minden gondja Dobokay vállára nehezedik. A négyszáz tanulót magába foglaló iskola, a kollégium adminisztrációs teendői, a vidéki missziók és a Vágsellyén nagy pompával megrendezett egyházi ünnepek szervezése kitöltik idejét. Hiába kérvényezi, segítséget

nem tudnak küldeni, őt pedig nem hajlandók leváltani. Ezek a levelezésben visszatükröződő mozzanatok is okai lehetnek annak, hogy a magyar Campianus tizenkét évet késlekedett. Késlekedett, jóllehet az ilyen típusú, nemzeti nyelven megjelenő könyvek kiadását Rómában is rendkívül fontosnak tartották. Egy 1602. március 9-én, a rendfőnök által Carillo tartományfőnöknek írt levél említést tesz a lelki életről szóló könyvek magyar és cseh nyelvre fordításának tervéről. (7) Nem valószínű tehát, hogy a páratlan népszerűségnek örvendő, 1581 és 1599 között tizenhét kiadást (8) megért munkát nem jelentették volna meg elkészülte után. A fentebb hivatkozott levélrészlet ugyanakkor azt mutatja, hogy Carillo, aki Dobokay fordításáról is hírt adott, figyelemmel kísérte a jezsuiták irodalmi tevékenységét. Nyilvánvalóan a tartományfőnök hatáskörébe tartozott a provincia könyvkiadásának irányítása, ellenőrzése. Ez az oka, hogy a vitán felül álló katolikus hitvédő iratnak a Rómában őrzött cenzori könyvekben nincs nyoma. Nem kellett tehát Rómában küldeni cenzori véleményezésre, elég volt Carillo engedélye.

Dobokay és a vágsellyei kollégium életében radikális változást az 1605-ös év hoz. Az események részletes elbeszélése a később történetek megértéséhez nélkülözhetetlen fontosságú.

A Bocskai-szabadságharc folyamán a sellyei kollégiumot kétszer látogatják meg a hajdúk. (9) Először mindjárt 1605 elején, éppen akkor, amikor a rektor Znióváraljáról Sellyére igyekszik. Egy jóakarató hajdú figyelmezteti („a benevolo faventeque haidone moneretur”), hogy az ellenség közeledik. Dobokay ennek ellenére megtartja a prédikációt és csak ezután kap lóra, kicsúszva üldöző karmából. Mivel megtudja, hogy nem felsőbb parancsra akarták elfogni, visszatér. Közben azonban újra változik a helyzet, elterjed a hír: a hajdúk csak az alkalomra várnak, hogy elhurcolják, s kifejezetten őt keresik. Ekkor, a sötétség leple alatt néhány híve segítségével kiszökik a kollégiumból és a környékbeli nemesekhez menekül. A kollégium őrzésére hátrahagyott néhány diák – így a szöveg –, hogy a hajdúkapitány gyanúját eloszlassa – aki személyesen Dobokayval akar beszélni – különböző ürügyekkel, hogy a rektor most imádkozik, most levelet ír stb. távol tartják a beszélgetésre vágyó kapitányt. Végül pedig, a rektor és társai hátrahagyott ruháit magukra öltve a kollégium egyik épületében, amely az utca felé néz és így be lehet oda látni, egész nap fel-alá járkálnak, elhithetve a hajdúkkal, hogy a rektor odahaza van, akit ők süveget emelve, térdet hajtva még köszöntöttek is.

Harmadikban akkor menekül meg, amikor áprilisban újra megjelennek a hajdúk, most már tatár és török segédcsoportokkal egyetemben. Dobokay éppen a támadást megelőző napokon Galgócra megy és a visszaút estéjén Sellye közelében értesül a történetekről. Egy közeli városban – talán Szentannán – tölti az éjszakát, ahonnan, mivel veszélyes lenne nappal, hajnalban távozik – a város kapui zárva vannak –, két társával együtt átmászva a falon és a várost övező vizesárkon. Úttalan utakon, csupán a hegyekbe menekült parasztok jóindulatára hagyatkozva elérik Nagyszombatot. Innen ő Pozsonyba megy, ahol behajózzák a sellyei kollégium még az év elején idemenekített poggyászát a könyvtárral együtt, amelynek kötetei közt talán a Balassi-kézirat is rejtőzhetett, és útnak indulnak Bécsbe („...totam supellectilem nostram domesticam, et templi cum bibliotheca facile capiebat, adverso Danubio Viennam iter ingressi sumus”).

A hajóút harmadik napján azonban hajótörést szenvednek, amelynek során minden a vízbe esik. Nagy ügyel-bajjal sikerül a felszerelés és a könyvtár egy részét kimenteni („In eo littore ad tertium diem substiterunt, extrahendis scilicet rebus, ut bibliotheca, caeteraque suppellectili tam templi, quam alterius generis occupati, quae irreparabile detrimentum ab aquis acceperant”).

Bécsbe érve, a viszontagságos hajóút után Dobokay nem tölti tétlenül az időt, jelentéseket ír nemcsak a sellyei eseményekről, hanem a katolikus egyház és a jezsuiták helyzetéről is. 1606-ban pedig a békétárgyalások menetéről számol be részletesen. Ő az egyetlen, aki egy Sellyén maradt licentiátus, Joannes Ivanchan révén a magyarországi hívekkel tartja a kapcsolatot, miközben tervezeteket nyújt be a visszatérés lehetséges módzatairól.

E lázas tevékenység közepette születik meg a *Tíz okok* előszava. (10)

Mi ösztönözte Dobokayt arra, hogy befejezze és kiadja a magyar Campianust? két fő oka lehetett, melyek közül az egyik Dobokay életében keresendő. A kollégium megsemmisülésével az igazgatás gondjai, de általában minden gond lekerül a válláról. A hirtelen jött szabadidőt, amint utaltunk rá, a bécsi ügyekben való részvételre használja föl, mind gyakorlati, mind irodalmi téren.

A fentebbi, hosszan idézett történet középpontjában az ő személye áll. Egy olyan személyé, aki jól ismerte Edmund Campion életét és halálát. A katolikus mivoltért elszenvedett üldöztetések, a több alkalommal való csodás megmenekülés, az átélt viszontagságok, ezek eleven frissessége, mindezek az angol jezsuita életével kísértetiesen megegyező mozzanatok is ösztönzést adhattak a *Tíz okok* hiányzó részének befejezéséhez. Ahogy az előszó sugallja: a Krisztus katonájaként meghaló Balassi Bálint munkáját Krisztus másik katonája viszi tovább: az előbbi halála, az utóbbi élete és a mű szerzőjének mártíromságával megpecsételt sorsa tanúbizonysággal szolgál a minden oldalról támadott katolikus hit mellett. Az előszó végén lévő

Augustinus-idézet hitvallás arról, hogy miért katolikus és miért marad is az. Hogy ez mennyire időszerű Dobokay számára, arról az Ivanchan-levelek szolgáltathatnak bizonyítékot. Fennmaradt két levelében tudósítja (11) Dobokayt a protestáns prédikátorok részéről őt ért sérelmekről, zaklatásokról, a házról házra való menekülésről és csodákról, amelyek az istenkáromló eretnekekkel történtek meg: a hívek állhatatosságáról és ragaszkodásáról papjaik és a katolikus vallás iránt; a Nagyszombatban, Pozsonyban a ferenceseket és általában a katolikusokat ért sérelmekről és üldöztetésekről, megemlítve a pécsi és váradí püspök fogságba vetését, *Pethe Márton* kalocsai érsek Bécsbe kergetését és *Újlaki*

Lajos veszprémi püspök vértanúhalálát. A Bocskai-szabadságharc ezen eseményei tették aktuálissá a Campianus-fordítást és adták a második okot a kiadásra.

A háború következtében a felső-magyarországi katolicizmus bázisai jórészt megsemmisültek. Az 1606 elején megkezdődött béketárgyalások előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a jezsuiták nem térhetnek vissza Magyarországra. Dobokay 1606. július 8-án írt levelében (12) komor hangon tudósítja a rendfőnököt a visszatérés lehetetlenségéről. Ebben a helyzetben készül el a fordítás és a bevezető, amely ahhoz a réteghez fordul, amely egyedül tehet a katolikus hit és a jezsuiták érdekében: a magyar nemesiséghez. Az ajánlás *Forgách Zsigmond*hoz szól, aki éppen Vágsellyén tért meg ünnepélyes külsőségek közepette 1604-ben (13) és aki változatlan buzgalommal viseltetik a jezsuiták iránt, amire tanú a rendfőnök 1605. márciusi levele (14) és maga a kiadás is, amelyet anyagilag támogat. A sors fintoraként annak a Balassi Bálintnak keze munkáját, akinek *Losonczy Annával* való házassági terveit éppen ő hiúsította meg. Hozzá fordul tehát Dobokay, felidézve a hitért szenvedőket és meghalókat. Így állítja a nemesi olvasóközönség elé példa gyanánt az egykori vetélytársakat, a hitéért életét adó Balassi Bálintot, s azt a *Forgách Zsigmond*ot, akinek megtérítése nagy visszhangot váltott ki, s aki szent lelkesültségében elűzte a más vallást gyakorló parasztokat birtokairól. Ez lehet az oka annak, hogy a magyar kiadás nem a Campion-életrajzot közli, hanem helyette egy magyar főúr, Balassi Bálint utolsó szavait és halálát idézi fel. Balassiét, akinek halálára gyászverset

Mi ösztönözte Dobokayt arra, hogy befejezze és kiadja a magyar Campianust? két fő oka lehetett, melyek közül az egyik Dobokay életében keresendő. A kollégium megsemmisülésével az igazgatás gondjai, de általában minden gond lekerül a válláról. A hirtelen jött szabadidőt, amint utaltunk rá, a bécsi ügyekben való részvételre használja föl, mind gyakorlati, mind irodalmi téren.

szereznek a znióváraljai jezsuiták (15) és akinek korai utóéletéhez magával a fordítással együtt szintén egy magyar jezsuita járul hozzá. Minden jel arra mutat, hogy protestáns környezetben is megértették a mű ezen üzenetét. *Vörösmarty Mihály Megtérése törté-riájában* a következőket írja *Suri Mihály* protestáns prédikátorról: „Predikálással olykor hogy kénáltam, magát azzal mentötte, hogy kötött szösz, kezdett munkája vagy, mert Campianust fordították magyarrá, s arra akar megfelelni.” (16)

Egy másik alkalommal Vörösmarty visszakérdez a megkezdett munkára: „*Campianus*-ra való feleletben is vég hamar ha lenne-e, kérdém egykor, s monda: *Nostri doctores mihi non satisfaciunt*. Az, hogy munkáját félbe kellett hagyni, mert doktori könyveiben az ellen eléendő feleletet nem találhatott.” (17) Mintha még ez a tény is Campion életére rí-melne. Halála előtt ugyanis több alkalommal nyilvános disputát rendeztek ellene, azon-ban olyan sikeresen védekezett, hogy legyözni nem tudták és kénytelen voltak ezért aj-tók mögött folytatni tárgyalását. (18)

Dobokay szándékai szerint azonban nemcsak követendő például és vitairatul, hanem lelki vigaszul és épülésül is szolgált volna az angol jezsuita munkája. Mindehhez párhuzamokat találunk két, Bécsben elérhető német nyelvű kiadás bevezetőjében. (19) Az egyik, az 1583-as ingolstadti, amelynek előszavában azt olvashatjuk, hogy a könyv sok latinul nem tudónak adhat vigasztalást, akkor, amikor a katolikusok ellen újra fellépnek az eretnekek. A másik, az 1589-es, szintén német nyelvű mainzi kiadás így szól: meg van írva, hogy az utolsó időben sokan elhagyják az igaz hitet, ezért a könyv biztatás lehet azoknak, akik viszont kitartottak. Maga Dobokay feltehetően az 1584-es ingolstadti latin nyelvű kiadást használhatta, annak címe ugyanis megegyezik a magyar kiadásával, az utolsó másfél sor kivételével, amely Dobokay hozzátoldása lehet, amint az Gál István ki-mutatta. (20) A hasonlóságok mellett azonban az előszó személyes hangvétele, amely a fordítás és a kiadás körülményeit ecseteli, kiemeli a magyar *Tíz okok* előszavát nyugat-európai társai közül.

Jegyzet

(1) Az 1601–1606 közti, Magyarországra vonatkozó jezsuita levelezésanyag a közeljövöben jelenik meg Sze-geden az *Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmak történetéhez* című sorozat köteteként. A továbbiakban a levelek római jelzetét adjuk.

(2) *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.*, I. Roma, 1982, 655. p.

(3) *Lukács, Ladislaus: Monumenta antiquae Hungariae IV. (1593–1600)*. Roma, 1987, 181. p.

(4) Uo.

(5) *ARSI Austr 133 f 20v–22r*.

(6) *Lukács, Ladislaus: Monumenta... IV.* 463. p.; *Veress Endre: Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618) II.* Budapest, 1943, 324. p.

(7) *ARSI Austr 2 I.* p. 45.

(8) *Index Aureliensis*. Tom. VI. Aureliae Aquensis MCMLXXVI. Genf, 1976, 373–376. p.

(9) *ARSI Austr 133 f.* 66r–68v.

(10) *Balassi Bálint összes művei II.* Összeállította: *Eckhardt Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 114–115. p.

(11) *ARSI Germ 180 f.* 94., 95., 101r et v. *ARSI Germ 180 ff.* 114–115.

(12) *ARSI Germ 181 f.* 21.

(13) *ARSI Austr 133 f.* 36r–38r.

(14) *ARSI Austr 2. I.* p. 158–159.

(15) *Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 103–104. p.

(16) *Vörösmarty Mihály kálvinista prédikátor megtérése történetje*. Sajtó alá rendezte: *Jankovics József és Nyerges Judit*. Argumentum, Budapest, 1992, 38. p.

(17) Uo., 42. p.

(18) *Gál István: Balassi Bálint Campianus-a*. ItK, 1969, 581. p.

(19) Österreichische Nationalbibliothek, Wien, 41 Mm 67 és 13 M 21.

(20) *Gál István: Balassi Bálint Campianus-a*, i. m., 584. p.